

beeld van de kleine oecumene: in 1798 fuseerden daar de doopsgezinde en remonstrantse gemeente om onder de naam Verenigde Christelijke gemeente tot op heden te blijven bestaan. E. besluit dit artikel op ongeveer dezelfde wijze als die over het Hersteld Evangelisch-Lutherse kerkgenootschap. Na 1813 was de tijd van de ondergeschikte positie van de drie dissenterkerken ten aanzien van de Hervormde kerk voorgoed voorbij. Op het gebied van de Nederlandse kerkgeschiedenis na 1800 biedt het werk allerlei interessante en degelijke informatie, maar er valt meer te genieten. E. begint en besluit namelijk met opstellen over de zeventiende eeuw. Hoofdstuk I is getiteld 'De eerste dertig jaar van de lutherse gemeente te Hoorn', een verhaal dat in hoofdstuk V een vervolg krijgt, waar het reilen en zeilen van die gemeente in de negentiende eeuw wordt beschreven. Hoofdstuk VI is een overzichtsartikel van lutherse psalmberijmingen in Nederland, van de 16^e tot de 19^e eeuw. De twee laatste hoofdstukken behandelen lokale onderwerpen; hoofdstuk VII draagt als titel 'Die Auseinandersetzung von Charias, Breckling, Jungius, und Gichtel in der lutherischen Gemeinde zu Kampen 1661-1668; de titel van het laatste luidt 'Die Entlassung Friedrich Brecklings als Pfarrer der lutherischen Gemeinde zu Zwolle 1667-1668. Beide verhalen zouden de aanzet kunnen zijn voor een schelmenroman. Alleen al vanwege deze beide hoofdstukken doet men er goed aan van de gevarieerde bundel kennis te nemen. Een register van personen besluit het werk. —

¶ Annelies van Heijst, *Liefdewerk. Een herwaarder-
ing van de caritas bij de Arme Zusters van het
Goddelijk Kind, sinds 1852*. Verloren, Hilversum
2002. 317 pp. ISBN 90 6550 741 8. Prijs € 25,00.
¶ Gert van Klinken

¶ Liefdadigheid is sinds de tweede helft van de twintigste eeuw een begrip dat zich in weinig populariteit mag verheugen. Het doet velen denken aan afhankelijkheid en ongelijkheid. De klank van het woord caritas lijkt in de Nederlandse taal bovendien nauw verwant aan karigheid.

Het is verheugend dat Annelies van Heijst zich door deze negatieve associaties niet heeft laten afschrikken. Integendeel: in haar onderzoek naar de religieuze zorgpraktijk van de in 1852 gestichte

congregatie van de Arme Zusters van het Goddelijk Kind (de latere Zusters van de Voorzienigheid) gaat het vooral om een beoordeling van de kwaliteit van het door deze religieuze gepraktiseerde 'liefdewerk'. Karakteristiek daarvoor was niet alleen de institutionele inbedding maar tevens het streven naar professionaliteit in de verleende zorg. Aanvankelijk had die vooral betrekking op de opvang van kinderen. Later werden ook zieken- en wijkverpleging ter hand genomen, en zelfs missie overzee.

Van Heijst heeft zich beperkt tot het rooms-katholieke vrouwelijke segment van de zorgsector tussen 1852 en 2002. Van een scherp onderscheid tussen de klassieke 'histoire d'église' en de door W. Frijhoff in Nederland geïntroduceerde 'histoire religieuse' wil zij niet weten: voor een goed begrip van de congregatie van de Arme Zusters is kennis van institutionele kerkelijke aspecten even onmisbaar als inzicht in de menselijke belevingszijde van het verhaal. Op beide niveaus constateert Van Heijst een verwevenheid van geloof en medemenselijkheid, die slechts in hun samenhang begrepen kunnen worden. Het ultieme doel van de zusters was God en de naaste te dienen. Dat wil zeggen: opvang te bieden aan de hulpbehoevende medemens en aldus tevens bij te dragen aan geloofsversterking van zowel zorgaanbieders als zorgontvangers.

Interessant is dat de veranderingen in de uitvoering van deze doelstelling even sterk van binnenuit geïntroduceerd werden als van buitenaf. Veranderingen in de samenleving werden vanaf de jaren vijftig binnen de congregatie merkbaar door een meer assertieve, minder volgzame instelling van jonge intredende religieuzen. Maar een nieuwe mentaliteit kreeg pas werkelijk kans om zich door te zetten toen het *aggiornamento* van het tweede Vaticaans concilie (1962-1965) daar ruimte voor schiep. Kloosterlijke verhoudingen verschoven van een bevels- naar een onderhandelingshuishouding. De inzet van de zusters ten behoeve van de naaste bleef groot, maar werd thans gemotiveerd in termen die ook in de buitenwereld klonken: bevrijding, zelfverwerkelijking en structurele sociale rechtvaardigheid. Het concept van liefdadigheid, dat immers maatschappelijke ongelijkheid veronderstelde, werd aldus vanuit de congregatie zelf op de helling gezet.

Van Heijst sluit haar ogen niet voor de beperkingen van het verrichte liefdewerk en voor de